

**Sociálně třídní diferenciacce společnosti
a utváření socialistického způsobu života
jako předmět empirického výzkumu**

BLANKA FILIPCOVÁ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Pokud se pohybujeme na poli teoretických diskusí, hlavním problémem, s nímž jsme vždy znovu konfrontováni, je komplexní a v jistém ohledu „vše zahrnující“ charakter kategorie „životní způsob“, členitost její struktury i vnějších vztahů. Kategorie životního způsobu reflektuje totalitu společenských jevů a procesů optikou jejich dialektického sepětí s životem individuí, a to prostřednictvím nejpodstatnějšího životního projevu individuí – totiž prostřednictvím životních činností zacílených k uspokojování potřeb.

Jakmile se orientujeme na zkoumání společenských procesů, v nichž se reprodukuje a utváří reálný způsob života, stojíme navíc tváří v tvář bohaté diferencovanosti jeho projevů. Sugestivnost této rozmanitosti dvojnásobně prozradí neobyčejně působivá; pod jejím vlivem například Fourastié usoudil, že životní způsob vůbec nelze studovat synteticky, že v podstatě jediné, co je možné, je rozpoznat určitý počet „poměrně libovolně vybraných faktorů“ [Fourastié 1962: 16].

Ovšem právě odhalení zdrojů, principů, charakteru, funkcí a fungování diferenciacce společenských jevů patří k významným úkolům sociologie. To platí dokonce ještě více v našich podmínkách, neboť právě v této sféře – a to se týká i životního způsobu – došlo ve srovnání s kapitalismem k nejvýznamnějším a změřitelným změnám.(1) Osou diferenciacce všech společenských jevů, tedy i životního způsobu, je sociální, především však třídní struktura společnosti.

Jaký je vlastně vztah mezi sociální, v první řadě třídní strukturou a životním způsobem? Ve stratifikačních koncepcích bývá často životní způsob – či některý z jeho prvků – považován za vlastní podstatu sociálního rozvrstvení společnosti.

Společenská třída či vrstva se však nestává třídou či vrstvou proto, že žije určitým způsobem, ale naopak – žije tak, jak jí to její postavení ve společnosti, především pak ve společenském reprodukčním procesu, umožňuje. Mezi sociálně ekonomickým postavením třídy či vrstvy a jejím způsobem života je vztah příčiny a následku se silnou zpětnou vazbou.

Tento vztah není bezprostřední, ale je několikanásobně zprostředkovaný, a to přes objektivní podmínky života,(2) osobnostní determinanty,(3) společenské instituce a organizace.

V kapitalistickém systému existuje poměrně rigidní vazba mezi třídní strukturou společnosti a diferenciací životního způsobu; způsob, jakým žijí jednotlivé společenské třídy, se *podstatně* liší – nejvýrazněji pokud jde o polární třídy,

(1) V souvislosti s konkretizací dalšího výzkumu rozvoje socialistického způsobu života zdůrazňuje ve svém vystoupení na IV. všesvazové konferenci *Sovětské sociologické společnosti* T. V. Rjabuškin: „Doposud, pokud se u nás rozpracovávaly tyto problémy, zdůrazňovala se sociálně ekonomická stránka. To je správné... ale například nakolik jde ruku v ruce sblížení v oblasti materiálního blahobytu a kulturní úrovně?“ [Rjabuškin 1977: 9]. Obdobně staví otázku M. V. Rutkevič: „Do popředí vystupuje úkol výzkumu procesu sblížení způsobu života městského a vesnického obyvatelstva, tříd, sociálních skupin, národů a národností“ [Rutkevič 1977: 15].

buržoazii a proletariát. Všechny zprostředkující články fungují převážně ve směru upevnění třídní diferencovanosti životního způsobu.

Při celkovém růstu zdrojů se v podmínkách života neustále reprodukují, eventuálně prohlubují sociální nerovnosti. Patří k alergickým bodům dnešního kapitalismu a jsou v rámci tohoto systému nepřekonatelné. Třídní nerovnosti se do jisté míry reprodukují i ve sféře vnitřních podmínek. Značná generační kontinuita třídního postavení vede i ke kontinuitě určitého typu životního způsobu a tím i k upevňování, rozkládání či utváření určitých osobnostních charakteristik, schopností a vlastností.(4)

Rigiditu vazby mezi třídní diferenciací společnosti a diferenciací životního způsobu upevňují v kapitalismu instituce, především podnik a rodina, v jejichž rámci se život jednotlivců bezprostředně utváří. Podnik je místem, kde se formuje vědomí tříd a vrstev spojených stejnými životními podmínkami, kde se v nejnázornější podobě manifestuje vertikálnost třídního postavení. Rodina působí především svým sociálně třídním složením, v němž převládá kontinuitní homogenita, která upevňuje třídní rysy životního způsobu a je základem i pro jistou kontinuitu vzorů jednání a hodnotových orientací.

V naší společnosti je situace značně odlišná. V čem?

Se změnou společenských poměrů se *kvalitativně změnilo sociálně ekonomické postavení všech tříd a vrstev*; v ohromné mezitřídní mobilitě, k níž došlo zejména v přechodném období, se znásobila vnitrotřídní diferenciacie. V reprodukci sociálně třídní struktury se realizuje historická intence překonávání třídních rozdílů, směřující k sociálně stejnorodé společnosti, jež přechodně dává vyniknout rozdílům vnitrotřídním a skupinovým. Mění se nejen živá sociálně třídní struktura, ale i třídní struktura zvěcnělá v nerovnostech podmínek života, vepsaných do struktury sídelní sítě, bytového fondu, rozmístění průmyslu, prostě do všech výsledků práce předchozích generací. Tento proces, dotovaný z celospolečenských zdrojů, má jistou autonomii; v některých ohledech může předbíhat — a například v ČSSR předbíhá — tempo sblížení „živé“ sociálně třídní struktury. Také podnik a rodina nepůsobí jednoznačně. Právě v podniku se nejvýrazněji realizuje a v různých formách vyjevuje a rozvíjí *všem společná pozice spoluvlastníků výrobních prostředků*, která zároveň otevírá pole pro *novou diferenciaci*, totiž diferenciaci ve vztahu k práci, ke společenskému zájmu. Ta se prolíná s nepřekonanou diferenciací v obsahu práce, kvalifikaci a vzdě-

(2) Podmínky života chápeme jako souhrn objektivních předpokladů společensky zprostředkované reprodukce života individuí v jeho dvou lidských formách — jako určitého způsobu života a určitého typu osobnosti. Reprodukují se ve vzájemném působení několika stránek:

- a) přírodních podmínek, které ovlivňují život člověka, a to čím dále tím více přes společenské zprostředkování;
- b) výsledků dosažených činností všech předchozích generací v procesu přetváření přírody a společnosti a zobjektivizovaných v produktech těchto činností; ty jsou rozhodující pro celkovou úroveň reprodukce života individuí;
- c) sociálně ekonomického řádu, který rozhoduje o tom, jakým způsobem se využívají, rozdělují a dále zmnožují existující zdroje, jaký je cíl reprodukce společenských individuí, který tedy rozhoduje o historicky určitém typu této reprodukce.

(3) Určitý sociálně podmíněný typ osobnosti je ve vztahu k životnímu způsobu jak sférou vnitřních objektivních podmínek, tak — dlouhodobě a do jisté míry — jeho produktem.

(4) Ty se pak často zpětně reinterpetují pouze jako vrozené dispozice, přesně ve smyslu Marxových slov, který upozorňoval na to, že přemýšlení o formách lidského života se často ubírá cestou protikladnou skutečnému vývoji. „Začíná post festum, tj. vychází z hotových výsledků vývojového procesu“ [Marx 1954: 93].

lání. Nové momenty ve vlivu rodiny na diferenciaci životního způsobu jsou spojeny především s její silnou sociálně třídní heterogenitou.

Největší setrvačnost mají patrně vnitřní osobnostní determinace, zafixované zejména ve strukturách hodnot, návyků jednání, ve vědomí, schopnostech a vlastnostech jednotlivců, kde se nejdéle udržují pozůstatky různých sociálních a třídních struktur.

Společenské třídy, vrstvy a skupiny jsou zároveň *aktivními činiteli tvorby nového života*, vnášejíce do tohoto procesu především ty momenty, které vyplývají z kombinace jejich současného postavení ve výrobě a společnosti a historických zkušeností, odpovídajících jejich minulému postavení.(5)

V třídní struktuře naší společnosti zaujímá rozhodující místo dělnická třída; je vedoucí společenskou silou, kvantitativně zatím nejpočetnější (v r. 1970 představovala 58 % celé populace), je sociálním základem reprodukce ostatních tříd a vrstev. Udržuje si zároveň značnou intragenerační a intergenerační stabilitu (téměř 90 % jejich příslušníků nemění v průběhu života svoji třídní příslušnost a téměř 60 % má v celospolečenském průměru dělnický třídní původ) [Charvát a kol. 1975].

V důsledku historických zkušeností i současného objektivního postavení ve výrobě a společnosti se u ní nejvýrazněji formuje nový vztah ke společenskému celku, ke společenskému zájmu, který lze charakterizovat jako společenskou dimenzi socialistického životního způsobu. Při rozvíjení tohoto vztahu, byť v podstatně změněných podmínkách a formách, může *dělnická třída jako jediná společenská síla navázat na vlastní pokrokovou tradici, historické zkušenosti transformované do systému hodnot a norem* předávaných z generace na generaci.

To platí především o jádru dělnické třídy koncentrovaném ve velkých průmyslových závodech a městských centrech. Měštští tovární průmysloví dělníci jsou ze všech pracujících nejtěsněji spjati s moderními výrobními silami založenými na vědeckotechnickém pokroku, se socialistickými výrobními vztahy, s reálným a nikoli pouze formálním zespolečenštěním práce.(6)

Dělnická třída je, řečeno s Leninem, „nosičem nových materiálních podmínek a jejich průkopníkem“ [Lenin 1955: 414] a jediné ona je schopna vytvořit vyšší typ společenské organizace práce. V podmínkách socialistické velkovýroby *musí* totiž denně hledat formy pracovní činnosti, které odpovídají dosaženému a v porovnání s ostatní výrobou nejvyššímu stupni zespolečenštění, a dále je rozvíjet.

V těchto činnostech se prolíná aspekt výrobní (produkce užitných hodnot) s aspektem politicko-organizačním (řízení společenského výrobního procesu) a formuje se tak zkušenost pro širší politickou aktivitu ve správě, řízení a kontrole komplexnějších otázek našeho společenského rozvoje [Hrůza 1975: 94].

Velkovýroba poskytuje také nejmenší možnosti pro to, aby individuální potřeby byly uspokojovány jinak než prostřednictvím společensky užitečné práce; naopak do jisté míry „nutí“ uspokojovat potřeby právě takovýmto společensky nejprogresivnějším způsobem.

Dělnická třída je tedy nejdůsledněji spojena s nejprogresivnější formou výrobní činnosti i nejprogresivnější formou uspokojování potřeb; toto objektivní

(5) Je otevřenou otázkou, které dějinné zkušenosti procházejí sítím času, jak dlouho se udržují (být v obměněných podobách), v jaké míře tento proces udržování dějinné kontinuity probíhá — v souvislosti s generační obměnou — přetržitě.

(6) Toto rozlišení, postihující postupný proces socialistického zespolečenštění výroby, se objevuje jak v naší, tak sovětské ekonomické literatuře [Hába-Křížek 1975; Grimaljuk 1972].

postavení se promítá i do jejího vědomí a ovlivňuje její aktivní podíl na formování nové morálky.

Všechny uvedené skutečnosti určují dělnickou třídu jako *vedoucí společenskou sílu utváření socialistického způsobu života*.

Nespatřujeme tedy její vedoucí úlohu v tom, že by její dnešní způsob života byl ve všem jakýmsi vzorem dokonalosti, který je třeba rozšířit na celou společnost, ale v tom, že v důsledku svého objektivního postavení ve výrobě a společnosti jediné ona může být doslova *průkopníkem, hybnou silou a v tomto smyslu i vzorem nového vztahu individua ke společnosti, v němž je podstata socialistického způsobu života*. Zvláštní pozornost je třeba věnovat skupině průmyslových dělníků s vysoce kvalifikovanou prací, která by mohla ve svém životním způsobu spojovat (a, jak naznačují některé výzkumy, opravdu reálně spojuje) společenskou rozvinutost s rozvinutostí kulturní a reprezentovat tak v současných podmínkách optimální model životního způsobu.

Družstevní rolníci jsou novou společenskou třídou, rekrutující se zhruba z poloviny z řad bývalé zemědělské maloburžoazie, z 46 % z dělnické třídy;⁽⁷⁾ mají zcela nové postavení ve výrobě i ve společnosti. Současný způsob výroby a do značné míry i podmínky života jsou v radikální diskontinuitě ve vztahu k minulosti zemědělské malovýroby. Na druhé straně způsob života zemědělské maloburžoazie byl v minulosti nejen výrazně vykrystalizovaný, ale navíc navazoval na staleté tradice předkapitalistické společnosti. V současném způsobu života družstevních rolníků a dělníků státních statků se tedy *střetává zcela nový způsob výroby, podstatně měnící celé podmínky života, a hluboká, historicky vůbec nejdelší tradice životního způsobu*.

Radikální proměny v zemědělství se nadto uskutečnily v krátké časové periodě – v průběhu života jedné generace. Bývalí malí rolníci hospodaří dnes v družstvech, jejichž průměrná výměra se pohybuje okolo 2240 ha (při rozmezí 500–70 000 ha). Ve srovnání s ostatními odvětvími je zde nejmladší strojní park, změnila se profesní struktura, odrážející dosažený stupeň dělby práce, změnil se pracovní režim, kvalifikace, příjmy.

Zemědělská výroba nabývá postupně charakteru průmyslové výroby až velkovýroby a tento proces proniká svými důsledky do všech sfér života a přibližuje postupně družstevní rolníky dělnické třídě.

Družstevní rolníci jsou patrně nositeli nejhlubšího sváru mezi tradicí a současností, nejintenzivněji prožívají a ve svém každodenním životě řeší konflikt mezi novými podmínkami života a historickou zkušeností, vlastními hodnotami, normami a potřebami.

Socialistická inteligence představuje značně diferencovanou a rychle rostoucí vrstvu naší společnosti. Jejím jádrem, jež také nejrychleji narůstá, je technicko-vědecká inteligence. Svým třídním původem je silně spojena s dělnickou třídou. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let mělo 45 % úředníků a 30 % odborných zaměstnanců dělnický původ; 70 % úředníků a 45 % odborných zaměstnanců mělo původní příslušnost dělnickou. Tyto fakty svědčí o tom, že zde vnitrogenerační přesuny dokonce předstihly přesuny mezigenerační [Charvát a kol. 1975].

V kapitalismu je inteligence (a tak tomu bylo také v kapitalistickém Československu) spojena převážně se zájmy buržoazie a tato skutečnost silně poznamenává její způsob života.

(7) Data z přelomu 60. a 70. let, viz [Charvát a kol. 1975].

V socialistické společnosti je inteligence svým objektivním postavením a posláním (částečně i třídním původem) stále více připoutávána k zájmům dělnické třídy; tato společenská změna se promítá i do podmínek a způsobu života této vrstvy.

Zdá se, že způsob života inteligence (nehledě na její vnitřní heterogenitu) *nebyl a není nikdy zcela svěbytný, nýbrž vždy se do něj silně promítají vlivy životního způsobu té třídy, s níž je inteligence spojena, jejíž zájmy konečkonců obhajuje.*

Specifikum inteligence je *svázáno se skutečností, že jde o vrstvu převážně vysokoškolsky vzdělanou, spojenou s duševní prací víceméně tvořivého charakteru. Z těchto objektivních důvodů je pro její životní styl charakteristický relativně vysoký stupeň kulturní rozvinutosti.*

Nejzajímavější bude v těchto souvislostech technická inteligence, jako ta skupina, která svým postavením ve společenském výrobním procesu stojí objektivně nejbližší dělnické třídě, jejím zájmům i bezprostřednímu vlivu. Zároveň jde o skupinu sociálně nejmladší, nejdynamičtější se rozvíjející.

Právě z těchto důvodů by také ona – stejně tak jako vysoce kvalifikovaní průmysloví dělníci – mohla být aktivním činitelem žádoucího propojování společenské a kulturní rozvinutosti.

Životní způsob takových „hraničních“ a zároveň z hlediska vývoje sociální struktury perspektivních skupin (to se týká například i vysoce kvalifikovaných dělnických profesí v řadách družstevních rolníků) obsahuje zřejmě zárodky *integrace* životních způsobů různých tříd (nikoliv ve smyslu součtu různých prvků, ale ve smyslu aktivního ovlivňování a přetváření v novou kvalitu) a je signifikantní pro proces *sblížování*, pro překonávání třídní diferenciaci životního způsobu.

Všechny tyto skutečnosti nás opravňují k několika hypotetickým závěrům o zdrojích současné diferenciaci ve způsobu života, jejichž potvrzení, další upřesnění a rozvinutí není myslitelné bez série empirických výzkumů.

1. První zdroj představují nepřekonané třídní diference v sociální struktuře a v podmínkách života, koncentrující se dnes do oblasti obsahu práce, kvalifikace a vzdělání, rozdílů mezi prací fyzickou a duševní, městem a vesnicí, národy a národnostmi etc., jejichž překonávání je v našich podmínkách vázáno v prvé řadě na tempo rozvoje výrobních sil.

Současně s tím, jak jsou překonávány klasické třídní diference, narůstá – alespoň přechodně – význam diferencí vnitrotřídních a dalších diferencí sociálních, v nichž třídní diferenciaci je obsažena zčásti a zprostředkovaně (věkové skupiny, pohlaví, rodinné postavení).

2. Druhý zdroj je spojen s různými možnostmi *aktivní úlohy* tříd, skupin a vrstev v kvalitativním přetváření životního způsobu, vázanými na tradici i jejich současné společenské postavení. Vyžívání socialistických výrobních vztahů postupně oslabuje význam této diferenciaci trasy.

3. Konečně tam, kde bylo dosaženo vysokého stupně sociální homogenity jako výrazu fungování nových společenských poměrů (například společná pozice spoluvlastníků výrobních prostředků, pro všechny stejný systém péče o zdraví), vzniká patrně nový zdroj diferencí, vyplývající z konfrontace relativně homogenních podmínek života a různých individuálních struktur potřeb, zájmů, hodnot, idejí, projevující se v diferencovaném činném osvojení nových podmínek.

Interpretovat nespornou rozrůzněnost struktur potřeb, zájmů a hodnot pouze jako výraz individuálních specifičností, neopakovatelností, by patrně bylo, zejména v této fázi historického vývoje naší společnosti, nepřijatelnou redukcí.

Lze předpokládat, že čím méně je jednatel „odvozeninou“ svého vnějšího třídního postavení, tím více přicházejí dnes ke slovu sociální a třídní determinace „vnitřní“, méně zjevné, obtížně postižitelné, v nichž nicméně, a to po dlouhou dobu, minulost zasahuje do současnosti i budoucnosti. Jsou zafixovány ve struktuře potřeb, zájmů, hodnot, motivací, v určitém typu schopností, vlastností, osobnostních rysů. Způsob života v kapitalismu je — v souladu s charakterem výrobních vztahů a jejich činným ovládnutím — nejvýrazněji diferencován třídně. Způsob života v socialistické společnosti směřuje intencionálně k sociálně celistvé formě odpovídající charakteru výrobních vztahů; spolu s tím, jak se tato intence uskutečňuje, třídní diference životního způsobu se oslabuje a do popředí vystupuje diference skupinová, aby později zřejmě převládla diference nesená různými osobnostními typy.

Proplétání a prolínání uvedených zdrojů diference v životním způsobu neoslabuje význam vztahu mezi sociální strukturou a životním způsobem, ale činí jej komplikovanějším. Vzrůstá úloha zprostředkujících článků, jejichž vývoj je relativně autonomní a vztah sám je v důsledku toho méně přímočarý a jednoznačný.

Realizace historické tendence překonávání třídních rozdílů, spoluurčující v socialismu podstatně vývoj *všech* společenských jevů, vede k tomu, že rozdíly v naší společnosti ve srovnání s třídní minulostí ztratily vylučující charakter (například ve smyslu má — nemá) a antagonistickou funkci (reprodukce třídních vztahů a diferencí). Jsou méně hluboké, ale diference trasy jsou početnější; současné rozdíly jsou produktem i nástrojem realizace uvedené tendence.

Zároveň však historicky jedinečný proces překonávání třídních rozdílů neprobíhá ve všech sférách života a úrovních společenského pohybu stejným tempem; tato nerovnoměrnost je novým zdrojem neantagonistických rozporů, typických pro socialismus, vyjevujících se v různých napětích.

Sekundární analýza dat přináší řadu zajímavých poznatků, v nichž se zrcadlí komplikovanost celého procesu překonávání třídních rozdílů v životním způsobu. Svědčí o výrazné nerovnoměrnosti, s níž probíhá tento proces uvnitř jeho jednotlivých sfér. Některé fakty nasvědčují například tomu, že v oblasti materiální kultury dosáhlo překonání podstatných rozdílů a sblížení celkové úrovně různých tříd a skupin vysokého stupně. Diference je zde patrně nejméně spjata s příslušností k té či oné společenské třídě; silněji se dnes uplatňuje vliv skupinové příslušnosti (fáze životního cyklu, rodinná situace).

Poněkud jinak je tomu v oblasti kultury; účast na různých formách kultury (s výjimkou masových sdělovacích prostředků) a úroveň této účasti jsou stále silně vázány na třídní příslušnost, respektive na příslušnost k určité sociální skupině uvnitř tříd a vrstev. Pokud jde o aktivní účast na společenském reprodukčním procesu, o vztah ke společenskému celku a zájmu, o aktivní osvojení a prosazování socialistických principů práce a účasti na řízení společenských procesů, diference probíhá spíše napříč společenskými třídami, vrstvami a skupinami. Právě v této oblasti se nejintenzivněji uplatňují vlivy změn ve vědomí lidí; a to, jak je dobře známo, může i předbíhat reálné podmínky, v nichž člověk žije, a akcelarovat osvojení nových společenských poměrů v historicky progresivním směru i naopak — působit velice retardačně. Některá data však svědčí o tom, že nový vztah ke společnosti se nejvýrazněji formuje v řadách dělnické třídy.

Naším úkolem tedy je uchopit prostředky empirické sociologie společenský jev, který prochází kvalitativní změnou, jejíž nejsignifikantnějším rysem je změna principů jeho diference.

* * *

Dosavadní uvažování nás vede k závěru, který má závažné důsledky pro přípravu empirického výzkumu: *v naší současné společnosti není možné jednoznačně přiřadit určité společenské třídě či skupině určitý typ životního způsobu. Musíme proto zkoumat sám objekt metodou, která nám umožní postižení jeho diference.*

To znamená, že nebudeme diferencovanost životního způsobu bezprostředně zkoumat s primárním akcentem na sociální nositele diferenačních procesů, ale s akcentem na konečné projevy těchto procesů — to jest na reálné rozdíly ve způsobu života, abychom pak zpětně identifikovali jejich sociální nositele.(8) Při hledání adekvátní metody vycházíme z několika teoretických hypotéz.

Určitý konkrétně historický typ životního způsobu je podmíněn určitým způsobem výroby.

Životní způsob je činnostní stránkou společenského systému nesenou v třídě a skupině začleněnými individui. Jeho jádrem je práce, respektive bezprostředně společenské činnosti. Pro ně je charakteristické, že jsou zaměřeny nikoli k bezprostřednímu uspokojení potřeb vlastních, ale k uspokojování potřeb druhých, že se odehrávají v součinnosti lidí, a to na bázi institucí a organizací. Společenský systém, jehož jádrem je způsob výroby, je vztahovou stránkou životního způsobu, nesenou celkem, společností, jejichmi institucemi a organizacemi; je stránkou, která prostřednictvím forem, v nichž se stabilizují objektivní vztahy, determinuje funkce, obsahy a výsledky činnosti.

V tomto smyslu je lidská podstata „souhrn společenských vztahů“ a je individuem osvojována v činnostech, jejichž cílem je uspokojování potřeb; v činnostech se zároveň vztahy reprodukují, rozvíjejí či naopak. *Transformace společenských vztahů v činnost, zprostředkovaná vědomím, je podstatou životního způsobu; v činném osvojení socialistických společenských, především výrobních vztahů, v míře souladu společenských vztahů, které formují životní způsob, s obsahem těchto forem, v míře souladu mezi činným osvojením nových vztahů a úrovní uspokojení potřeb individua vyvrává nová socialistická kvalita životního způsobu.*

Ve vztahu ke způsobu života v kapitalistické společnosti se socialistický způsob života utváří jako *kvalitativně nový historický typ*, založený na socialistickém způsobu výroby. Konkrétní podoby či podtypy, v nichž se realizuje, jsou poznamenány různým stupněm zralosti nového způsobu výroby i osvojení nových společenských poměrů; *ve vztahu ke kapitalismu představují různě stupně vyvrávání jednoho a téhož historického typu — socialistického způsobu života. Všechny podtypy objektivně spojuje jedna všem společná stránka: jsou založeny na socialistických výrobních vztazích.* Jinak řečeno — činné ovládnutí všem společné pozice spoluvlastníka výrobních prostředků je v socialismu univerzální životní formou.

V tomto smyslu je tedy rozdíl mezi životním způsobem v kapitalistické a socialistické společnosti rozdílem kvalitativním; hloubka odlišností se vyjevuje v čase. Různé konkrétní rozdíly, v nichž vyvrává socialistický způsob života, mají v tomto kontextu charakter rozdílů kvantitativních. Kategorie kvantity a kvality jsou vždy, jak známo, platné a smysluplné jen v určitém vymezeném referenčním rámci. Uvnitř komunistické sociálně ekonomické formace mohou konkrétní podoby, v nichž krystalizuje historicky nový typ životního způsobu,

(8) Diferencovanost chápeme jako vlastnost společenských jevů, jež se vyjevuje v rozdílech. Rozdíl je produktem diferenačních procesů, které vyvěrají ze společenské dělby práce a forem vlastnictví výrobních prostředků. Jejich nositelem jsou třídy, skupiny a individua.

mít charakter kvalitativně odlišných podtypů, vyjevujících kombinaci různého stupně zralosti objektivních podmínek života, různého stupně jejich činného osvojení i různého stupně socialistických přeměn vědomí.

Jak empiricky postihnout předpokládané typy, respektive podtypy, v nichž postupně vyžívá historicky nový typ – socialistický způsob života? Jestliže si takto vymezíme předmět výzkumu, apriori tím vyloučíme možnost zredukovat kategorii životního způsobu v procesu operacionalizace na některou z jejích částí a postupovat metodou „pars pro toto“, tedy metodou, jež byla v prvních fázích empirického zkoumání životního způsobu běžná, nezbytná a přinesla užitečné výsledky.

Kvalitativní změna je změna struktury, to znamená vztahů mezi elementy, která se projevuje navenek jako změna funkcí. Zkoumat jakýkoliv objekt z těchto aspektů znamená zkoumat jej v jeho celistvosti.

Celek životního způsobu – to není prostý souhrn životních činností, jimiž člověk uspokojuje své potřeby, ale systém. Je třeba najít jeho vnitřní uspořádání, organizaci, která je klíčem ke struktuře i funkcím. (9)

V činnostech se lidský život nejen projevuje, ale reprodukuje a utváří. Životní způsob je historicky určitá forma reprodukce života; jejím obsahem jsou životní činnosti, zacílené k uspokojování potřeb; podstatou tohoto procesu je vztah mezi formami účasti na společenském reprodukčním procesu a úrovni individuální reprodukce.

Činná účast ve společenském reprodukčním procesu je klíčovou oblastí životního způsobu. Zde se utvářejí společenské i do značné míry individuální předpoklady reprodukce individuálního života, jak v jeho aspektu biosociálním, tak sociokulturním. Způsob života jako historicky určitá forma lidského života i jeho reprodukce se tak rozpadá do tří základních okruhů činností a potřeb, spojených vzájemnými vztahy:

- A. činnosti, jimiž se člověk účastní společenského reprodukčního procesu a zprostředkovaně vytváří předpoklady uspokojování svých potřeb, přičemž některé z nich uspokojuje bezprostředně;
- B. činnosti spojené s reprodukcí biosociální stránky života, v nichž člověk uspokojuje bezprostředně okruh elementárních potřeb, silně vázaných především na spotřebu hmotných statků a služeb;
- C. činnosti spojené s reprodukcí sociokulturní stránky života, v nichž člověk uspokojuje bezprostředně okruh vyšších, sekundárních potřeb, silně vázaných na osvojení kulturních hodnot a na vztahy mezi lidmi.

V procesu operacionalizace je proto třeba vymezit jako předmět zkoumání životní způsob v jeho celistvosti. Jestliže v prvním kroku jde o nejširší vymezení předmětu výzkumu, o to naléhavěji se staví otázka redukce v dalších krocích operacionalizace. Transformace objektu výzkumu v předmět předpokládá totiž vždy jeho vědomou redukcí podle explicitně formulovaných kritérií, a to tak, aby bylo dosaženo optimální informací z hlediska cílů, jichž má být výzkumem dosaženo.

Zkoumat celek životního způsobu znamená, jak jsme již naznačili, zkoumat vztah tří oblastí činností a potřeb, v nichž se uskutečňuje proces reprodukce

(9) „Organizace je orientovaný proces uspořádání polohy elementů, jejich vazeb v systému. Jako takový je rozhodující především ve vzestupném stadiu rozvoje systému. Mimo systém nemůže být organizace, konkrétní systém se může nacházet ve stadiu organizace nebo dezorganizace, v organizovaném nebo neorganizovaném stavu“ [Averjanov 1974].

a tvorby lidského života. Žádnou z těchto oblastí *nemůžeme, ale ani nemusíme* zkoumat v jejich úplnosti. Cest redukce je jistě více: například je možné vybrat jednu činnost jako „reprezentativní“ pro určitou oblast, a tu detailněji prozkoumat, (10) její typické rysy rozšířit na celou oblast a z nich pak dedukovat charakter vzájemných vztahů. Je možný i další postup: zaměřit se na analýzu některé stránky společné všem (či většině) činnostem spadajícím do té či oné reprodukční oblasti – tedy na analýzu určité *dimenze*, a to takové, která je významná pro formování vzájemných vztahů mezi zmíněnými oblastmi a jejich prostřednictvím pro plnění funkcí celku.

Operacionalizovaný pojem životního způsobu dostává v tom případě tři dimenze, které odpovídají uvedeným okruhům činností a jsou základem měření:

- a) dimenze společenské rozvinutosti (okruh A)
- b) dimenze materiální kultury (okruh B)
- c) dimenze kulturní rozvinutosti (okruh C)

Žádná z těchto dimenzí není ovšem pozorovatelná a měřitelná přímo, ale pouze prostřednictvím indikátorů – tedy přímo pozorovatelných a měřitelných jevů; jelikož jde o dimenze – složité společenské procesy – nejsou uchopitelné jedním indikátorem, je nutno použít celé sady. To je koneckonců v každém výzkumu fáze běžná, přímo banální, nicméně její zvládnutí opět vyžaduje určitého teoretického rozmyslu. Málokdy totiž máme takovou situaci, abychom mohli indikátor určit přímo a ihned.

* * *

Klíčovým komponentem životního způsobu, v němž je třeba hledat i hlavní měřítko jeho společenské rozvinutosti, je sféra práce.

V socialistické společnosti plní práce čtyři základní společenské funkce:

- a) je sférou, v níž se výrobní poměry transformují v lidskou aktivitu; tím se realizují, stabilizují a rozvíjejí (eventuálně labilizují a narušují), a to na bázi všeobecné a prohlubující se spolupráce;
- b) živá práce je zdrojem růstu bohatství společnosti, neboť pracovní síla nepřestala doposud být bezprostředním činitelem pracovního procesu, v technologickém smyslu; hlavním úkolem je co nejrychleji rozmnožit sumu výrobních sil;
- c) je základním (i když ne jediným) zdrojem obživy individua; nikoliv však bezprostředním, ale jako míra rozdělování společenského bohatství, je tedy i mírou možností uspokojování potřeb individua;
- d) je sférou seberealizace člověka, jeho lidského rozvoje.

Tyto funkce úzce spolu souvisejí, vzájemně se proplétají a ovlivňují. Jak jsou plněny, závisí především na objektivních podmínkách, charakterizovaných základním rozparem; ve sféře práce dosáhla naše společnost maximální rovnosti – všichni jsou objektivně spoluvlastníky výrobních prostředků – a zároveň zde přžívá nejvýraznější nerovnost co do obsahu práce, jež zatím neztratila charakter vertikální nerovnosti. Tato nerovnost, zvýrazněná i růzností nároků na profesionální přípravu a vzdělání, se projevuje do jisté míry i v rozdělování

(10) Obdobný postup opracovává, a to s příkladnou metodologickou i metodickou čistotou, B. A. Grušin, který vybírá jednu činnost reprezentativní pro celek životního způsobu – masovou komunikaci – a prostřednictvím výpovědi o reálných typech jednání v této oblasti chce vypovídat o celku [Grušin 1978].

produktů společenské práce, a tedy v uspokojování potřeb i v nerovnosti možností tvořivé práce.

Významnou úlohu v této souvislosti hraje stav vědomí, jenž může (pozitivně či negativně) ovlivnit plnění zmíněných funkcí, a to do jisté míry nezávisle na výše uvedeném rozporu. „Stav vědomí“ je silně ovlivňován nejen celospolečenskou atmosférou, třídní příslušností, ale i atmosférou pracovního kolektivu a pracoviště; projevuje se i formuje v řešení konkrétních situací, v nichž se střetávají individuální, skupinové a společenské zájmy, v postojích, hodnoceních, a konečně z těchto skutečností krystalizujících normách jednání.

Objektivní podmínky, jež jsou primárně vyjádřeny v charakteru a obsahu práce, spolu s vědomím, které tyto podmínky aktivně reflektuje, se transformují v *motivy* jednání a vyjevují se jako určitý typ vztahu k práci. (11)

Vztah k práci můžeme tedy považovat za *sehraný indikátor subjektivního osvojení nových výrobních poměrů v objektivních podmínkách odvozených v první řadě od úrovně výrobních sil, za indikátor, který je nejvýznamnější pro „zaměření“ společenské rozvinutosti životního způsobu.*

Utváří se a vyjevuje ve dvou rovinách:

- v rovině vědomí jako určitý typ názorů, postojů, hodnotových orientací a norem jednání;
- v rovině jednání jako určitý typ výkonu, jednání se spolupracovníky (v horizontální i vertikální úrovni), jednání ve vztahu k celku – tj. především k pracovnímu kolektivu a podniku.

Utváří se nikoli jako vztah k práci vůbec, ale jako vztah k práci dekomponované z hlediska uvedených společenských funkcí. Tyto funkce mají zároveň různou závažnost z hlediska času – tj. ve smyslu aktuálním a perspektivním.

Aktuálně rozhodující je pracovní výkon (pracovní disciplína), pracovní aktivity a iniciativa (jako nejmasovější forma účasti na řízení sociálně ekonomických procesů) a spravedlivá (ve smyslu plného uplatnění socialistického principu) odměna za práci jako *efektivní cesta zmnožení výrobních sil*. Perspektivně je nejdůležitější rozvojová funkce práce, která se dnes zejména vzhledem k objektivním podmínkám může naplňovat pouze velice diferencovaně a často jen v zárodečné podobě.

Avšak redukovat socialistický vztah k práci pouze na tuto čtvrtou funkci (jinak řečeno měřit jej tím, do jaké míry práce se stala potřebou) je předčasné a neodpovídá konkrétně historickým podmínkám etapy budování rozvinuté socialistické společnosti.

Aktuální vztah k práci ovlivňuje zřejmě i individuální perspektivy; spolupodílí se na utváření cílů, spolurozhoduje o tom, v jaké míře spojuje jedinec svoji budoucnost s orientací na profesionální kariéru.

Vztah k práci se formuje nejen v relaci k objektivním podmínkám (obsahu a charakteru práce), v relaci ke stavu vědomí, ale také v kontextu zcela konkrétní institucionální báze, kterou je podnik, pracoviště. Podnik hraje v tomto procesu především úlohu činitele, který *modifikuje* obecné, celospolečenské objektivní podmínky práce (odvětví, charakter výroby, stupeň a tempo technické vybavenosti práce, úroveň řídicí práce atd.). Podnik není ovšem jen pasivní zprostředkující článek mezi společností a třídou, skupinou a individuem; jako každý zprostředkující článek (mediátor) má svoji relativní autonomii a *aktivní úlohu*. V řešení každodenních provozních otázek vytváří totiž zcela konkrétní

(11) Vztah k práci chápeme jako subjekt-objektový jev, který nelze redukovat na pouhý subjektivní pocit míry spokojenosti s prací.

atmosféru (formující vědomí, normy, postoje i jednání), v níž se lidé denně učí řešit rozpor mezi společenským, skupinovým a individuálním zájmem.

Aktivní úloha podniku spočívá dále v tom, že je institucionální bází uplatnění a rozvoje *společenské aktivity* pracovních kolektivů a jednotlivců, kterou může buď podporovat, či naopak.

Strategickým komponentem životního způsobu, rozhodujícím o jeho kvalitativní změně, je účast na řízení, správě, kontrole společensko-ekonomických procesů, a to taková účast, která působí ve směru společenského progresu. V našich podmínkách je neoddělitelná od pracovní činnosti, která je zároveň nejmasovější školou řízení a sebeřízení, kontroly a sebekontroly, aktivního přístupu k řešení konkrétních situací a přípravou pro rozvoj politické aktivity v širších souvislostech.

Vztah k práci a rozvoj politické aktivity jsou rozhodující indikátory společenské rozvinutosti životního způsobu.

Práce významně ovlivňuje všechny ostatní činnosti a potřeby člověka, a to dvojím způsobem:

- jako možnost uspokojovat existující potřeby, respektive jejich materiální stránky; hlavním zprostředkujícím článkem těchto vztahů je příjem;
- podstatně formuje aktuální strukturu potřeb a činností a je rozhodujícím činitelem jakýchkoli pozitivních strukturálních změn ve směru posouvání těžiště života do sféry rozvojových potřeb a činností; zprostředkujícím článkem v tomto smyslu je především obsah a charakter práce a kvalifikace.

Stupeň a způsoby uspokojování materiálních potřeb vyjadřují úroveň *materiální kultury života*, jež představuje další dimenzi životního způsobu.

Všechny potřeby obsahují určitý materiální aspekt, v některých případech je tento aspekt dominantní (to platí do značné míry o okruhu primárních, biosociálních potřeb), v jiných spíše marginální (pokud jde o potřeby vyšší, rozvojové, historicky vzniklé).

V prvním případě je potřeba saturována převážně statky (věci, služby) a činnost zaměřená k uspokojení potřeb má více méně instrumentální charakter; v druhém případě se situace mění — statky jsou pouhým předpokladem pro rozvinutí činností a teprve v nich potřeba dochází svého uspokojení.

Materiální kultura se vyjevuje především v reálně dosaženém stupni životní úrovně. Ta ovšem není závislá jen na pracovním příjmu, ale svoji úlohu tu hrají i další zdroje (spotřeba ze společenských fondů, generační předávání osobního majetku, různé formy vedlejších příjmů).

Nicméně pracovní příjem je nejtrvaleji působící složkou dynamizace životní úrovně, a proto by se měla ukázat určitá vazba mezi vykonávanou prací (složitostí, kvalitou, výkonem) a dosaženou životní úrovní (s přihlédnutím k dalším intervenujícím faktorům, jako jsou životní cyklus, počet dětí v rodině atd.).

Povaha této vazby může naznačit, zda a do jaké míry je životní úroveň závislá na pracovním zařazení, výkonu a vztahu k práci a zpětně zda tedy plní funkci materiálního stimulu k výkonu.

Materiální nasycenost života nelze odvodit pouze z dosažené životní úrovně jako jevové stránky, ale je třeba konfrontovat ji se subjektivně reflektovanými potřebami. Právě v takové konfrontaci se vyjeví sféry větší či menší uspokojenosti, sféry, kde se koncentrují napětí a pocit neuspokojení. K objasnění této dimenze života přispěje i zjištění, v jaké míře se individuální cíle, orientující do jisté míry jednání a rozhodování, upínají do sféry materiálních potřeb.

Třetí okruh komponentů, tvořících životní způsob, jsou činnosti a potřeby sekundární (vyšší, rozvojové), vyjadřující kulturní rozvinutost způsobu života, reprezentované především vzdělávacími a kulturními aktivitami v užším slova smyslu, aktivitami volného času a aktivitami, v nichž se uskutečňují a kultivují vztahy mezi lidmi. Jde o sféru historicky se vyvinuvších činností a potřeb; zde se vyjevuje, do jaké míry se proměny práce a celkový růst životní úrovně stávají základnou rozšířené reprodukce osobnosti.

Určitý stupeň materiální nasycenosti života je podmínkou nutnou, nikoli však dostačující pro orientaci na rozvojové potřeby.

Jak ukazují nejrůznější výzkumy, bytostným rysem této sféry je značná diferenciace: jako stimuly zde na jedné straně spolupůsobí některé významné proměny v podmínkách života (všeobecný a stabilní růst životní úrovně, volného času, hustá síť kulturních zařízení, propracovaný a široce zorganizovaný vzdělávací systém atd.); na druhé straně však působí, a to poměrně striktně, dosud nepřekonané difference v obsahu práce, kvalifikaci a do jisté míry i vzdělanostní úrovni populace.

I zde, jako v předešlých okruzích, může být konfrontace reálného stavu (vyjádřeného v takových indikátorech, jako je například struktura a frekvence činností, úroveň kulturního vkusu, způsoby trávení dovolené) se subjektivními potřebami a cílovými orientacemi nástrojem zachycení kulturní rozvinutosti životního způsobu.

Mimopracovní život, který je vyjádřen v analýze dvou dimenzí – úrovní materiální kultury a kulturní rozvinutosti – se formuje především na bázi rodiny jako společenské instituce.

Úloha rodiny je v utváření životního způsobu patrně daleko složitější, než aby bylo možno vyjádřit ji jako zprostředkující článek, který víceméně modifikuje obecné podmínky života a předpoklady pro určitý druh životních činností.

Rodina je především „místem“ zprostředkování dějinné kontinuity, předávání tradice v podobě určitých vzorů a návyků jednání, sociální silou formování hodnotových orientací.

Je dále místem konfrontace různých způsobů života osvojených partnery ve výchozích rodinách.

V závislosti na životním cyklu rodina aktivně spoluutváří životní způsob každého svého člena, ovlivňuje strukturu potřeb a činností, hodnotové orientace, morální normy a touto cestou aktivně zasahuje i do sféry práce, zejména vztahu k práci.

Lze ji charakterizovat jako aktivní stylovou instituci; v historickém pohledu lze říci, že plné oddělení rodiny od výroby a pracoviště (jehož bylo dosaženo teprve v socialistických podmínkách) posouvá tuto funkci rodiny do jiných rovin (především do oblasti mimopracovního života) a zároveň přesouvá určitou její část na podnik.

Uvedené procesy, relevantní pro zachycení zvolených dimenzí, jsou základem stanovení a výběru indikátorů. Změřeny poskytují množství výchozích dat, která je třeba zpětně syntetizovat, tj. hledat jednotnou míru pro všechny dílčí informace za pomoci konstrukce znaků schopných vyjádřit stav příslušné dimenze, v našem případě stupeň společenské rozvinutosti, úroveň materiální kultury a stupeň kulturní rozvinutosti.

* * *

Vzájemné vztahy těchto tří znaků, tj. jejich struktura, umožňují identifikovat konkrétní typy životního způsobu. Obecně můžeme o typu hovořit tehdy, jestliže určitá struktura znaků, rysů či vlastností zkoumaného předmětu (jevu, procesu) se opakuje. (12)

Použití typologické metody přináší pro zkoumání tak složitého procesu, jakým je utváření socialistického způsobu života, jednu ohromnou výhodu; umožňuje totiž zaměřit se mezi získanými typy zejména na ty, které jsou katalyzátorem, či naopak brzdou dějinné dynamiky, prostě proniknout touto cestou hlouběji do všech zákrut uskutečňování objektivní zákonité tendence.

V logice našeho základního problému, to jest objasnění reálného vztahu mezi sociální strukturou společnosti a současnou diferenciací životního způsobu, stojíme pak před úkolem posledním: provést identifikaci sociálních nositelů jednotlivých typů.

Cesta od třídně diferencovaných životních stylů vlastních kapitalistické společnosti k socialistickému způsobu života vede v současné fázi výstavby rozvinutého socialismu, jak se domníváme, přes řadu odlišných konkrétních typů, jejichž podobu a sociální zakotvenost je třeba objasnit empirickým zkoumáním reality. Jak jsme již uvedli, představují kombinaci různého stupně zralosti objektivních podmínek, různý stupeň jejich osvojení a různý stupeň vyžralosti socialistického uvědomění. V tomto a pouze v tomto smyslu lze předpokládat, že se setkáme s typy kvalitativně odlišnými.

Naznačený přístup je jednou z možných cest, jak se přiblížit poznání reálných podob, v nichž se formuje a vyžívá socialistický způsob života. Jeho příspěvek k objasnění problému nemůže být jiný než dílčí. Marxistická sociologie nedisponuje takovými prostředky, jež by umožnily postihnout proces kvalitativní změny společenského jevu, který je navíc složitým systémem, jinak než cestou postupných kroků a poznatků.

Literatura

- Averjanov, A. N.: *Katégorija „sistěma“ v dialektičeskom matěrializme*. Moskva, Mysl 1974.
- Fourastié, J.: *Machinisme et bien-être. Niveau de vie de 1700 à nos jours*. Paris, Les éditions de minuit 1962.
- Grimaljuk, V. A.: *Socialističeskoje obobščestvlenije truda*. Moskva, Mysl 1972.
- Grušin, B. A.: *Obraz žizni gorodskogo naselenija: tipologija i factory*. Sociologičeskije issledovanija 1978, č. 1.
- Gutsche, G. — Rudolph, J.: *Typenanalyse und ganzheitliche Betrachtung der Persönlichkeit in der soziologische Forschung*. In: *Über die sozialistische Persönlichkeit*. Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften 1978.
- Hába, Z. — Křížek, M.: *Socialismus a vlastnictví*. Praha, Svoboda 1975.
- Hrůza, I.: *Společnost, člověk, politika*. Praha, Horizont 1975.
- Charvát, F. a kol.: *Charakteristika současného stavu, tendencí a předpokládaného vývoje sociálně třídní struktury ČSSR v sedmdesátých letech*. Praha, ÚFS ČSAV 1975.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1954.
- Lenin, V. I.: *Spisy, sv. 29*. Praha, SNPL 1955.
- Rjabuškin, T. V.: *XXV. sjezd KPSS i zadači dalnějšego razvitiija sociologičeskich issledovanij*. Sociologičeskije issledovanija 1977, č. 2.
- Rutkevič, M. V.: *Itogy pjatiletněj dějatelnosti Sovětskoj sociologičeskoj asociacii. Otčetnyj doklad pravlenija SSA*. Sociologičeskije issledovanija 1977, č. 3.

(12) „Jako typ označujeme v první řadě konkrétně existující jev, který vedle neopakovatelných rysů je charakterizován opakující se strukturou znaků... [Gutsche-Rudolph 1978: 257].

Резюме

Б. Филиппова: Социально-классовая дифференциация общества и формирование социалистического образа жизни как предмет эмпирического исследования

Выявление источников, принципов, характера и функции дифференциации общественных явлений является одной из важных задач социологии. Это относится в частности к нашим условиям, так как именно в этой сфере — охватывающей проблемы образа жизни — мы стали свидетелями очень важных по сравнению с капитализмом и в то же время измеримых изменений. Осью дифференциации любого общественного явления является социальная, — прежде всего, — классовая структура общества.

Социально-экономическое положение класса или слоя стоит к ее образу жизни в отношении причины и следствия с сыльной обратной связью. Это отношение косвенно, а многократно опосредствовано объективными условиями жизни, личностными детерминантами, общественными институтами, организациями. Для капиталистической системы характерно относительно устойчивое отношение между классовой структурой общества и дифференциацией образа жизни, укрепляемое, помимо прочего, функционированием опосредствующих звеньев. В социалистическом обществе в результате изменений, происшедших в социальной и прежде всего классовой структуре, эта связь значительно ослаблена. Это однако не значит, что она утратила свое значение; в действительности она стала намного сложнее, утратила свою прямолинейность и однозначность. Даже опосредствующие звенья, развитие которых происходит относительно автономно, не оказывают здесь однозначного влияния.

В связи с этим приобретает большое значение тот или иной подход к собственному предмету изучения. Как подойти к проблематике образа жизни, его реальной дифференцированности? Характерны для нашего общества количественные различия степени развития одного, универсального типа социалистического образа жизни, или здесь существуют качественно различные типы? Ответить на этот вопрос значит прежде всего теоретически объяснить и аналитически выявить сущность социалистического образа жизни. Его сущность, согласно нашему мнению, составляет изменение общественных отношений в процессе деятельности, опосредствованной сознанием, т. е. процесс деятельного освоения социалистических общественных — прежде всего производственных отношений. Социалистический образ жизни формируется как качественно новый исторический тип образа жизни, основанный на социалистическом способе производства. Он развивается в целый ряд конкретных типов (подчиненных типов), которые, опираясь на базу одних и тех же общественных отношений, являются результатом комбинаций разных степеней зрелости объективных условий, разных степеней и способов их усвоения и разной степени зрелости социалистического сознания. Именно такой подход к данной проблеме даст нам возможность выявить в процессе эмпирического исследования количественно отличные типы образа жизни.

Количественное изменение является изменением структуры, т. е. отношений между элементами, и внешне проявляется как изменение функций: Изучать какой-либо объект с этой точки зрения значит изучать его в его целостности. Образ жизни — это исторически определенная форма воспроизводства жизни; ее содержанием является жизнедеятельность, ориентированная на удовлетворение потребностей; сущность данного процесса составляет отношение между формами участия в общественном процессе воспроизводства и уровнем индивидуального воспроизводства.

Деятельное участие в общественном процессе воспроизводства представляет основную сферу образа жизни. Здесь формируются общественные и, в значительной степени, и индивидуальные предпосылки воспроизводства жизни, именно в аспектах и био-социальном и социально-культурном. Данным трем сферам воспроизводства соответствуют и три основных сферы деятельности и потребностей, три измерения эмпирического исследования:

мера достигнутой степени общественного развития,

мера материальной культуры,

мера достигнутой степени культурно-го развития.

Подвергая данные, приобретенные согласно этим показателям, мы получим три функциональных признака (степень общественного развития, степень материальной культуры, степень культурного развития), взаимоотношения которых (структуры) — при условии, что они повторяются — зарождают конкретный тип образа жизни.

Выявляя логику нашей основной проблемы — объяснение реального отношения между социальной структурой общества и имеющейся дифференциацией образа жизни — мы тем самым ставим себе задачу осуществить социальную идентификацию конструированных нами типов.

Summary

Filipcová B.: Social-class Differentiation of Society and Formation of the Socialist Way of Life as a Subject of Empirical Research

The disclosure of sources, principles, character and functions of the differentiation of social phenomena belongs among the primary tasks of sociology. This holds good all the more under our conditions, because it is exactly in this sphere — and this applies also to the way of life — that, in comparison with capitalism, the most significant and measurable changes have taken place. The social, and particularly the class structure of society represents the differentiation axis of all social phenomena.

Between the socio-economic position of the class or stratum and its way of life there exists a strong cause-effect relation with an intensive feedback. This relation is not direct but is mediated in a manifold way — i. e. over objective living conditions, personality determinants, social institutions and organizations. In the capitalist system there exists a relatively rigid relation between the society's class structure and the differentiation of the way of life, reinforced also by the functioning of mediating links. In the socialist society, this relation has become considerably loose in consequence of changes in the social and especially in the class structure; this by no means implies its reduced importance, but the relation itself is much more complicated, less straightforward and unambiguous. Not even the effect of mediating links, whose development is relatively autonomous, is asserting itself unambiguously.

All the more important is our approach to the research subject itself. What does it mean to grasp the way of life in its real differentiation? Is it a matter of quantitative differences in the development level of a single, universal type — the socialist way of life, or do there exist qualitatively different types in our society? The answer requires a theoretical elucidation and an analytical comprehension of the essence of the way of life: this is seen in the transformation of social relations into activities mediated by consciousness, i. e. in an active appropriation of socialist social, and primarily production relations. The socialist way of life is formed as a qualitatively new historical type based on the socialist mode of production. It reaches maturity in a number of concrete types (subtypes) which — on the basis of equal social relations — are an expression of the combination of different maturity levels of objective conditions, of different levels and ways of their appropriation, and of different maturity levels of social consciousness. It is only in this sense that qualitatively different types may be expected to turn up in empirical research carried out in this country.

The qualitative change is a change in structure, i. e. in the relation among elements manifesting itself on the outside as a change in functions. To examine any object from these aspects means to examine it in its totality. The way of life is a historically specific form of the reproduction of life; its content are life activities aimed at the satisfaction of needs; the substance of this process is the relation between the forms of participation in the social reproduction process and the level of individual reproduction.

The key area of the way of life is an active participation in the social reproduction process. Here, the formation of social and, to a considerable extent, also individual preconditions of the reproduction of individual life in both its biosocial and socio-cultural aspects is taking place. These three reproduction areas correspond to three basic areas of activities and needs, and also to three dimensions forming the basis of empirical research and measurement:

dimension of the social-development level,
dimension of material culture,
dimension of the cultural-development level.

Their measurement yields three functional characters (social-development level, level of material culture, cultural-development level) whose interrelations (structure), in case of their recurrence, give rise to a concrete type of the way of life.

The logic of our basic problem — i. e. the elucidation of the real relation between the social structure of society and the present differentiation of the way of life — ultimately makes us face our last task: to effect the social identification of the types thus formed.